

ВЯРВАНИЯ И ОБРЕДИ, СВЪРЗАНИ С ГРАДУШКАТА
(С акцент върху фолклорни материали от областта Горен Рупчос,
Средни Родопи)
Цветелина Димитрова
Студентски семинар по практическа етнология и фолклористика
„Проф. д-р Иван Шишманов”

Настоящото съобщение има за цел да представи един аспект на фолклорните представи за комуникацията между Реалния и „Отвъдния” свят, според които човешките действия не са значещи само за „реалното” „тук” и „сега”, а имат своята проекция в „отвъдното” пространство, на което могат да влияят. Значението на изследваните текстове се вписва в митологичния контекст на семантичната верига **мъртви – вода – плодородие**, но с обратен знак, т.е. нарушената комуникация с мъртвите води до наказание и следователно не-плодородие. Връзката с покойниците обаче се осъществява в рамките на „реалното”, като има своите социални и морални аспекти. По този начин хармонизирането на взаимоотношенията е едновременно по хоризонтала и вертикала. Връзката между мъртвите, водата и плодородието е обусловена от символичното периодично „умиране” и „раждане” на природата, което често е персонифицирано в митологичните представи. От една страна стои необходимото проециране на митологичния модел, а от друга – следването на природния цикъл и разбирането за човека като част от него. И тъй като „голо отрицание във фолклорната култура няма”¹, то няма и окончателна смърт. Следователно, починалият просто преминава в друго измерение, като в символичен план неговата енергия се присъединява към тази на силите на плодородието, а именно на женското раждащо начало – земята и водата като „първоизточник на всичко съществуващо”². В тази връзка е обяснимо защо т.нар. „нечисти мъртъвци”, които знаково се съотнасят с ненормалното, се смятат за причинители на суша и градушка, т.е. на всякакви природни прекомерности, които нарушават природния възпроизводствен цикъл. Особено показателни в това отношение са обредните действия по време на суша:

- обилното преливане на гробовете и особено тези на удавници, „за да не изпиват водата”;
- покриването на гробове при проливни дъждове, поради същата причина³;
- обредните действия по време на обичая „Герман”, които са особено емблематични в това отношение;

Според едно народно вярване, „града ваят (правят) мъртвите на ОНЯ СВЯТ, и то грешните, и го трупат на купове. Заповедникът на градушката е ГЕРМАН, който се нарича ГРАДУШКАР”⁴. Орелът кръстач, който води градушката, също бил наказан от Бога да не пие вода от естествени водоеми, а само когато вали⁵. „Единственото средство, за да се запазят нивите от градушката, е милостинята – да се дава на сираци, вдовици, сиромаси. Народното вярване утвърждава, че този, който дава храна (жито, ръж и царевица) на бедни, нивата му никога не бие град.”⁶ Известна е обаче и представата, че това, което дадеш на този свят, ще го намериш, „ако не на този – на другия”⁷. Поради това, даряването има характер на жертва, спечелване на благоразположението на силите на „отвъдното” – било на мъртвите, било на определен светец, като същевременно се осигурява възпроизводственият цикъл и се утвърждава социалната и морална нормативност. Така е в разпространеното предание, което гласи следното: „Имало един селянин, който всякога давал на всеки беден човек, на сираци и вдовици жито с кутел и никого не връщал с празни ръце. Когато през лятото се задал тъмен черен облак с град, чуло се из облака как някой говорил: „Върти, върти, Въртоломее, удри, бий, Германе, Кутльова нива да упациш !”. И градът убивал и

опустошавал всички ниви, само когато дошъл до нивата на селянина, заобиколил я и не я повредил.”⁸ Същата легенда е записвана от Д. Маринов в Търновско. Разпространена е и в Тракия и Странджа⁹. Вариантът от среднородопското с. Югово, обл. Горен Рупчос е идентичен: „Чувека... имало едно време, имало такъв чувяк, че пазел празниците и винаги давал така за съдъкъ, дъето го казват, имал такова кутелче дървено и с него само съ свикнал да... натачил го и квото дават и с него давал за сичко и когато валяло градушка, когато Свети Константин и Йелена ръководили тье градушката и нье навсякъде, тя се казвало про ръкав върви градушката и въерно, че така върви, не вали навсякъде, ръкав като ръкава де, затова се казвало като про ръкав. И командвала Света Йеленка на Свети Костадин и казвала му: до Кутловата нива, дотам жъ върви нъх ньега, да очука негована. Шото той пазил празниците. До Кутловата нива и го слушали – до Кутловата, до Кутловата нива. И е верно. И послъе га спряла градушката, така до синор, негована нива нема нищо, не е очукана, другана е очукана от градушката.”¹⁰

Прави впечатление устойчивостта на собственото име „Кутльо”, образувано по аналогия с кутелчето, което символизира „рога на изобилието”. Същото това кутелче е разлат съд с формата на чаша, в което се чукат орехи, чесън и т.н. В Средните Родопи обаче то е играло ролята на основна мерна единица за обем – както за зърнени храни, така и за течности. С него се е измервало количеството мляко при предоя на овцете по Гергьовден: „... хората са събираа и решаваа кой день да карат овцете на мандра, кой и кой ше ги кара... И почнаа да доят овцете... четник го отчитая. Четник. Писано – та редица толко килограма, ъмъ на кутеле, имаше и кутеле... и на кутеле го казваа.”¹¹ Топонимът „Кутела” е изключително разпространен в Горен Рупчос. Обяснението му е, че „приставлява равенку муесту, асый сфитанку”¹². Една от местните мандри носи същото название¹³. По всяка вероятност етимологията му е свързана със значението на глагола „скътавам/скътна”, чиято форма е регистрирана в Супрасълския сборник като *съкъжтати*, със значение ‘успокоявам’, както и със църковнославянската форма *съкъжтати* – ‘погребвам’, извеждани от праславянското *kařtāty* – ‘пазя, съхранявам’¹⁴.

В митологичен контекст „съхранението”, „запазването” явно е свързано със „смъртта” и „погребването”. Така например, в днешния диалект на обл. Горен Рупчос лексемата „закутлям” се употребява със значението ‘запазвам, закривам’, а в тайния дръндарски говор от Гоце Делчев глаголът „кутна” (фор. за 3 л., ед.ч., мин.св.вр.) означава ‘умря’¹⁵. От етимологията на думите от разглежданото семантично гнездо може да се предположи, че с онима „Кутела” се кръщава природно защитено място. Не е изключено обаче номинирането да има превантивна функция – чрез самото назоваване мястото да се смята за защитено от бедствия. Семантиката на кутелчето като съд в символен план може да има значението на съхранената реколта, неунищожимия извор на плодородието. Така че обединяването на тези значения в собственото име на митологизирания дядо Кутльо има очевиден знаков характер, според който той е „пазителят на реколтата”. Интересно е, че тази функция той изпълнява като дарява непълноценните в социално отношение хора, тъй като този акт се осмисля като даряване на мъртвите. Това разбиране кореспондира с погребалната обредност, която включва задължителното цялостно „обличане” на чужд за мъртвеца човек, като се смята, че мъртвият ще получи дарените дрехи на „Оня свят”. За тази цел обаче е задължително даряваният да не е роднина на умрелия, а колкото е по-беден, толкова по-добре¹⁶.

БЕЛЕЖКИ

1. Бахтин, М. Творчеството на Франсоа Рабле и народната култура на Средновековието и Ренесанса. С., 1978, 40.

2. Елиаде, М. Трактат по история на религиите. С., 1995, 224.
3. **Българска митология.** Енциклопедичен речник. Съст. А. Стойнев. С., 1994, 92, 381.
4. **Маринов, Д.** Народна вяра и религиозни народни обичаи. С., 1994, 67.
5. **Ковачев, Й.** Народна астрономия и метеорология. В: СбНУ, т. 30, 1914, 66-68.
6. **Маринов, Д.** Цит. съч., 68.
7. **Българска митология...**, 96.
8. **Маринов, Д.** Цит. съч., 681 (от Казанлък).
9. Сб. **Странджа.** С., 1996, 220.
10. Вж. **Архив на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл” (ААО).** Село Югово, Лъкинско, 1997 г. Инф. Елена Стратева. Зап. Гр. Григоров. При проявен интерес, пълните данни на този и следващите информатори могат да бъдат почерпени от архива на Асоциация „Онгъл”.
11. Вж. **ААО.** Село Белица, Лъкинско, 1999 г. Инф. Реджеб Режушев. Зап. Гр. Григоров, Р. Колева.
12. Вж. **ААО.** Село Лъкавица, Лъкинско, 1995 г. Инф. Мехмед Халилков, Емил Мешев. Зап. К. Рангочев, Р. Малчев.
13. Вж. **АИФ.** Село Дряново, Лъкинско, 1991 г. Инф. Момчил Ушев. Зап. К. Рангочев, Р. Малчев.
14. **Български етимологичен речник.** Т. 3. С., 1986, 159.
15. **Пак там,** 155.
16. Вж. **АИФ.** Село Манастир, Лъкинско, 1998 г. Инф. Петра Пехливанова. Зап. Цв. Димитрова.